

TÜRKLERDE TÖRE

Zübeyir SALTUKLU*

Özet

Orhun Kitabelerinde “töre” kelimesi on bir yerde geçmektedir. Töre; yasa, düzen, gelenek, örf, kanun, ayin, tören ayini, merasim gibi geniş bir anlam yumağını içerir. Türk töresi Türk hikmetine dayanmaktadır. Devletin varlığı, töre koyan Devlet Başkanı ile kaimdir. Türklerde bir devleti iki şey oluşturur; biri hikmet diğeri töredir. ‘Hükümdarlık iyidir fakat töre daha iyidir. Töre kâğıt üzerinde yazılı değildir ve hiçbir zaman da (tümü) yazılmamıştır. Törenin bilgelikle, felsefeyle, hukukla, siyasetle, ahlakla, dinle, sosyal hayatla ilgili yanı da vardır. Türk Töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk, töre, il, kut, devlet

TÖRE IN TURKS

Abstract

In Orkhon Inscriptions, the word *tore* is mentioned in eleven places. Töre; law, order, tradition, custom, law, ritual, ceremonial ritual, ceremonies, such as a wide ball of meaning. The Turkish töre is based on Turkish wisdom. The existence of the state is permanent töre with the President of the State. Two things constitute a state in the Turks; one is wisdom and the other is töre. ‘Reign is good, but töre is better. Töre is not written on paper and has never been written. Töre also has wisdom, philosophy, law, politics, morality, religion, social life. The Turkish töre is the sum of all the rules inherited from the ancestors of the ancient Turks.

Keywords: Turkish, töre, province, kut, state

Giriş

Bu çalışmamda Türklerde Töre kavramının ne anlamlara geldiğini ortaya konulacaktır.

Orhun Kitabelerinde “töre” kelimesi on bir yerde geçmektedir ve bunun altısı devlet/il ile birlikte, diğer beş yerde de yine “il” ile alakalı olarak geçmektedir.¹

Töre etimolojik sözlüklerde Moğolca-Türkçe kökenli bir kelime olarak ifade edilmektedir. Töre; yasa, düzen, gelenek, örf, kanun, ayin, tören ayini, merasim gibi geniş bir anlam yumağını içerir. Eski Türkçede töri-/törü- türemek, yaratılmak, düzenlenmek, şekil almak, töremek (çoğalmak), döl vermek, döl artmak anlamlarını da kapsar.² Sonradan töre+n=tören şeklini almıştır. Kaşgarlı’ya göre törenün anlamları şöyledir: “Nizam, düzen, görenek, âdet, evin önemli yeri ve sediri.”³

Evin önemli yeri ve sedirine töre denmesinin nedeni bir nizam ve düzen içerisinde ailede saygı ve sevginin yerleştirilmesidir. Erzurum’da odada otururken “törelî otur” denir. Yemek yerken “törelî ye”, oyun oynarken “törelî oyna” denir. Hatta bir insanın nasıl bir kişiliğe sahip olduğu sorulurken eğer erdemli, saygılı, iyi ve doğru bir insansa “törelî insan” denir.

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: zubeyir.saltuklu@atauni.edu.tr

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1991, s. 235.

² İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1995, s. 669; Nişanyan, *Türk Dili'nin Etimoloji Sözlüğü*, “Töre” maddesi.

³ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1992, c. 3, s. 222; c. 4, s. 647.

Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türkçe sözlükte ise, Töre: “1- Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşam biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların tümü. 2- Dar anlamıyla, bir toplulukta ahlaksal davranış biçimleri. Törel; töreye uygun olan, Töre ile ilgili olan. Törellik; Topluluk yaşamını, insan davranışlarını düzenleyerek insanların birbirlerine ve topluma karşı ödevlerini belirleyen kural ve ölçüler bütünü.”⁴

Bedia Akarsu da *Felsefe Terimler Sözlüğü*'nde töre tanımını Türkçe sözlükteki tanımın aynısını alarak katılmıştır. Yine değerli bir filozofumuz Hilmi Ziya Ülken törenin iki anlama geldiğini ileri sürer. Birinci anlamı; türemek fiilinden ‘Türe’de denir. Oğuz töresi, Türklerin Oğuz soyundan türemiş olmaları temeline dayanan bir dayanak ve âdet düzenidir. İkinci anlamı ise, Tevrat'ın asıl adı olan Tora'dan geldiğidir.⁵ Çuvaşlarda da Tanrı, Tora olarak telaffuz edilir.⁶

1-Töre – Devlet/İl Ya da El İlişkisi

Töre sözcüğünün en ağırlıklı kullanıldığı devletle ilgili yanının olmasıdır. *Gök Türk İmparatorluğu* adlı eserinde René Giraud, Orhun Yazıtları'ndaki el ile ‘törü’ sözcüklerinin ortaklığı konusunda şunları söylemektedir: “Törü’, düzen, gelenek, töreyi temsil eder. ‘el, siyasî iktidar fikrini verirken, ‘törü’nün ‘hukukî müesseseler anlamında kullanılmış olmasının gerektiği anlaşılıyor. “elig tutup törüg etmiş” (Onlar İmparatorluğu ellerinde tuttuklarından, müesseseleri tesis ettiler). “Türük bodun elinin törünün (ve törüğün) kim artatı udaçı erti,” “Ey Türük ulusu, senin imparatorluğunu ve senin müesseselerini ortadan kaldırmaya kimin gücü yetebilecektir?”⁷

Gumlöv, ‘İl’ kelimesini birkaç manada kullanmaktadır. S. Y. Malov ‘el’i ‘kabile ittifakı’ olarak çevirerek ‘devlet, halk’ manası da vermektedir. Radloof, Melioranski, Barthold, Thomsen ve Hirt de aynı görüşü paylaşırlar. “Türük budunun elin törüsün...” Yani “Türk halkının devletini, tertip, kaidelerini...” Burada ‘el’ kelimesinin budunu da teşmil ettiği için ‘il’ kelimesi Latince ‘imperium’ kelimesinin karşılığı olması lazım gelir.”⁸ demektedir.

Orhon Kitabeleri'nde hâkimiyeti Tanrı'dan alan Han, hâkimiyet ve istiklali başlıca töre koymak şeklinde anlar. Devletin varlığı, töre koyan han ile kaimdir. Orta Asya, Moğol ve Türk kavimlerine dayanarak Mete veya Bumin Kağan gibi bir cihan İmparatorluğu kurmuş olan Temuçin de Cengiz Han, yani cihan imparatoru ilan edildiği zaman Yasa'yı ilan etmişti.⁹

Yine Ülken törenin, devletle ve devlet başkanlarının ortaya koydukları devlet yasalarıyla ilişkisini belirtir. “Türklerin hukukî, cezaî, siyasî, idarî hâsılı içtimai bütün sarsılmaz ve daimî kanunlarına töre denir. Töre kâğıt üzerinde yazılı değildir ve hiçbir zaman da (tümü) yazılmamıştır. Lakin Türkmen'in hafızasında harfi harfine yaşayan bu âdet ve teamül kadar hiçbir kanun ve nizam yoktur. Töreye ‘yasak’ ve ‘tüzük’ de diyorlardı. İlk Hanlar sonradan bunun bazı kısımlarını *Kutadgu Bilig*'te kâğıda geçirmişlerdir. Cengiz, Oğuz yasağını düstur saydı. Timurlenk ve Babur, Oğuz tüzüklerini kaleme alarak kitap haline koydular. Cengiz'in yasağı temel ilkelerini Oğuz töresinden almakla beraber Moğol ananesinin aşiret zihniyetinden pek çok şeyler de karışmıştır.”¹⁰

Töre sadece yazılı yasaları değil, yazısız devlet yönetim teamüllerini de kapsar. Yine törenin hikmetle/felsefeyle, hukukla, siyasetle, ahlakla, dinle, sosyal hayatla ilgili yanı da vardır. Ziya Gökalp, il ve töre konusunda şu düşüncüyü ileri sürer: “‘İl’ devlet anlamına, ‘Töre’ yasa anlamında olunca bu iki sözcüğün çok kez birlikte anılması doğal olur. Bununla birlikte ‘töre’ sözcüğünün anlamı ‘yasa’ sözcüğününki gibi sınırlı değildir. Yazılmış yasalardan başka yazılmamış alışkılar da törenin içindedir. Dahası, hukuksal töreden başka, dinsel ve ahlaksal töreler de vardır. Öyleyse Türk Töresi, eski Türklere atalarından kalan bütün kuralların toplamıdır. Töre sözcüğünün, Türk sözcüğüyle bir kökten olması da akla gelebilir... Türk sözcüğü de törel anlamında olabilir... Türk sözcüğü töre sözcüğünden çıkmıştır.”¹¹ Uygur’ da toplanmak, birleşmek, bir nizama, inzibata tabi olmak manasına bir fiilden

⁴ *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1996, c. 2, s. 1201.

⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1969, s. 300.

⁶ Ünver Günay, Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 58.

⁷ René Giraud, *Gök Türk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, İstanbul, 1999, s. 109.

⁸ L. N. Gumlov, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 1999, s. 21-22.

⁹ Halil İnalçık, Bülent Arı, Selim Aslantaş, *Adalet Kitabı*, Ankara, 2012, s. 77-78.

¹⁰ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul, 2006, s. 50-52.

¹¹ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul, 1977, s. 16-17.

hâsıl olmuş bir sıfattır. Uygurlar birleşmiş, toplanmış ve bir kanuna tabi olmuş kentli uygar topluluk anlamında Uygur adını almışlardır.¹²

Gerek Türk gerek Uygur kavramları töreye, nizama ve yasaya uyan illeşmiş, il kurabilecek kolektif şura sahip olan topluluk anlamında kullanılmıştır.

Aydın Taneri törenin kalıcı olduğunu, ilin zaman zaman ad ve mekân değiştirdiğini açıklamaktadır: “Eski Türkler ‘İl gider, töre kalır’ derlerdi. Türklerin benliklerine kadar sinmiş olan bu örf ve hukuk ilkeleri, toplumu yöneten ve yaşatan tek yol idi.”¹³

Türklerde töreyi kim koyar? Bahattin Ögel’e göre “Töre, devletin kurucusu tarafından konmuş ve ondan sonrakiler tarafından korunmuş, nesilden nesile geçerek, hayat kaideleri haline gelmiş, kaynağını yasalardan ve örflerden almış, halkın aklına ve iradesine mal edilmiş, topluluğu disipline sokan, aile düzenini sağlayan bir devlet düzeni ve gücüdür.”¹⁴

‘Bilig kimde erse ajun begleri

Törü edgü urmuş kişi yiğler.’

“Dünya beylerinden hangisi bilgili olmuşsa,

İyi töre koyanlar ve iyilikte ileri gelenler onlar olmuştur.”¹⁵

Türk büyükleri kendi tecrübe ve inanışlarına göre hem devlet hem de ‘Töre’ kurarlardı. Devleti ‘Töresince’ idare ederlerdi. Türklerde ‘kanun ve törelerin’ diğer bir adı da ‘yol’ idi. Herkes bu yoldan gitmek zorunda idi.¹⁶

Osmanlı devletindeki uygulamalar da bu anlayış üzere yapılmaktaydı. Ömer Lütfi Barkan da bu anlayış ve uygulama konusunda: “Elbette kanunların hazırlanmasında, tatbik veya tebdilinde divandaki mütehasşıs kanun ve idare adamlarının rolü Osmanlı’da büyüktür. Fakat bu rol esas itibarıyla teşriî değil, teknik bakımdan hazırlayıcı ve istişarî bir mahiyettedir. Bu sebeple, şekil itibarıyla ve fiiliyatta kanunlar kanun olmak sıfat ve kudretini padişahın arzu ve iradesinden almaktadırlar. Mütehasşıs tarafından hazırlanan kanun teklifleri, ancak padişahın huzurunda okunup tasdik alındıktan sonra ‘Kanun’ kıymetini alabilmekteydi... Bir padişahın tahta geçmesiyle eski nizam ve kanunları ancak lüzum görürse tasdik edeceğini, aksi takdirde yine aynı usullerle tadil ve tensik edilmiş yeni kanunlar vazedebilir.”¹⁷ demektedir.

Fatih’in *Kanunnâme-i Âli Osman*’ındaki ilk buyruğu şudur: ‘Bu kanunname atam ve dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kiramım neslen ba’de neslin bununla amil olalar.’¹⁸

Zeki Velidi Toğan’a göre de: ‘Orhan Bey’in bildiği devlet nizamı ve kanunu ancak Türe ve yasaktır. Devletin esası şeriat’at değil yasaktır.’ Bu anlayışla biliyoruz ki: Türklerde devletin varlığı töre koyan han ile kaimdir. Mete’den Timur’a kadar binlerce yıl esas hatları aynı kalmış bir türe mevcut olmuştur. Bu töre ve yasa devlet teşkilatının ve hanlık hâkimiyetinin temelini teşkil etmiştir. Hükümdarın sırf kendi iradesiyle koyduğu kanunlar, yasa ve yasakname adı altında toplanmıştır.¹⁹ Yine Zeki Velidi Toğan, Türklerin geniş coğrafyalarda devlet kurmalarını elastiki yapıdaki “töre” anlayışlarına bağlar. “Türk fütuhâtının diğer bir fârik/ayrıcılık bir vasfı da bunun her vakit gayet sade ve elastiki bir teşkilat sistemine “töre” dediğimiz örfi kanun ve vaz’ılara dayandırılmış olmasıdır. Asya ve Doğu Avrupa mikyasındaki geniş teşekküllere de aynı kolaylıkla tatbik edilmiştir.”²⁰

Erol Güngör’ün töre, kanun ve anayasa hakkındaki konumuzla ilgili kayda değer ifadelerinde Türklerin büyük imparatorluklarını anayasalarla değil, töreyle kurduklarını izah eder. “Devlet çok sağlam gelenekler üzerine oturtulmuştur. İdare sanatı kitaplardaki kanun maddelerini ezberleyerek değil, uzun süren bir çıraklık devresi içinde geleneklerin ve tatbikatın öğrenilmesiyle kazanılır. Yazılı

¹² Ali Raşit, *Umumu Tarih*, İstanbul, 1929, s. 99.

¹³ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara, 1981, s. 32.

¹⁴ Bahattin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara, 1970, s. 232–235; *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1980, s. 130-131.

¹⁵ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, 2006, İstanbul, s. 130, Beyit: 252.

¹⁶ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 59.

¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975, s. 54-55.

¹⁸ Fatih Sultan Mehmed, *Kanunname-i Âl-i Osman*, yay. haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul, 2003, s. 3.

¹⁹ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, *Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul, 1993, s. 324-330.

²⁰ Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 112.

kanunlardan ziyade hukuk geleneği hâkimdir, zaten geleneğin adı da kanundur. Bir şey geleneğe aykırı ise ‘Bizim kanunumuzda yoktur.’ denir. Kanun geleneğin yazıya geçirilmesinden başka nedir ki? Üstelik bir şahıs veya heyet tarafından konan kanun bir başka şahıs veya heyet tarafından kolayca değiştirilebildiği halde, gelenek gayr-i şahsidir ve asıl kuvvetini de buradan alır. Eski Türk devletlerinde töre denilen geleneğe imparatorluk devrinde ‘Kânûn-ı Kadîm’ veya ‘De’b-i Dirîn-i Osmaniyan’ deniyordu. Esasiye hukuku geleneğe dayandığı için İngiltere’yi övenler, vaktiyle İngilizlerin Türk hukuk müesseselerini örnek tuttuklarını bilmezler. Daha da kötüsü, imparatorluk devrinde can ve mal emniyeti olmadığını, çünkü kanundan daha ziyade şahsi kararların rol oynadığını iddia eden münevverler vardır. Bizim Tanzimatçılar da batılları örnek alırken, artık Türkiye’nin bir hukuk devleti olacağını söylüyorlardı. Bu yüzden, Türkiye’de hukukun vicdanlardan çıkarılarak kitaplara sokulması ve orada kalması Tanzimatçılarla başlamıştır.”²¹

2- Töre -Ahlak İlişkisi

Türklerde de töre; erdemli ve erdemsiz töre olarak ikiye ayrılmaktadır.²² Erdemli törenin değişmez ilkeleri könilik (adalet), uz’luk (iyilik, faydalılık), Tüz’lük (eşitlik) ve kişilik (insanlık-üniversellik)’tir.²³

Sait Başer ise töre hakkında kaynaklardan şu çıkarımlarda bulunur:

- Sözden dönmek, yalan, öfke, hasislik kut’u kaçırmaz; Töre’de bunlar yoktur.
- Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan töreyi adaletle tatbik etmektir.
- Töre güneşi ancak adaletle mukimdir; parlaklığını adaletten alır. Kut’a yükselmek için de insanda könilik lazımdır.
- Tanrı seni adalet için bu mevkie getirdi; haydi adil ol, adalet içinde yaşa.
- Töre zalimlere, kaba kuvvetle hareket edenlere karşı çatık kaşlı, kaba ve serttir.
- İster oğlum, ister yakınım veya hısımlım olsun; ister gezici, ister yolcu veya misafir olsun, töreye göre bunların hepsi birdir.
- Devlet başkanı için, “Sen her vakit töre’yi adaletle tatbik et; beylik töre ile ayakta durur.
- Töre ile devlet büyür ve dünya düzene girer; zorbalık ile devlet küçülür ve dünyanın nizamı bozulur.
- Töreyi devlete hâkim kılıp, adaletle hükmeden bey her dileğine kavuşur.
- Ey bey, gücün yettiği kadar töreyi tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.
- Eğer kusur edersen Tanrı’dan affını dile ve her gün tekrar tekrar tövbe et.
- Bir devletin iki esası vardır: Töre ve ihtiyat.
- Töreye uyan adil, bey bizzat kut olur ve bu kuttan herkes hisse alır.
- Törenin tatbiki için gereken yardımcıları, akıl, gönül, doğru tutum ve tavrıdır.
- Tanrı bir kimsenin kut’unu yükseltmek isterse, ona ehliyetli ve dürüst hizmetkârlar verir.
- Eğer yükselttiğini düşürmek isterse, ona gün göstermeyen hizmetkârlar verir.
- Töreyi tatbik için gerekli hizmetliler de; akıllı, bilgili ve âlim (böğü) devlet adamları (ilçiler) olması gerekir. Seçkinlik, maharet, sadakat ve işten anlamak ayrıca elzemdir.”

Töreye göre herkes kişi (insan) değildir. Yalunguk (beşer), kişi namzedidir. Kendisine gönül, göz, akıl ve bilgi verilmiştir; insanlık (kişilik) mertebesi gösterilmek suretiyle önce kişi, sonra da bilge olması istenmiştir. Beşer seviyesinde bütün erdemler ile hakikatin özü kuvve halinde mevcuttur. O, kişi ve bilge olmaya istidatlıdır, ancak hamdır. Kut kazanmak ve töre koyup ona uymak için, akıl, hikmet, irfan doğru yerde ve doğru zamanda kullanmak gerekir. Töre, insanlığa kut kazandıran ilkelerin yekûnudur. Bu ilkeleri kişi yalnız başına kazanmayacağı için toplumsal hayat kazanması gerekir. Bu toplum eğer devletleşmemiş ise o toplumun töresi yoktur. Devletleşmiş toplumda kişi kut kazandıran törelere sahip olur, devlet terbiyesi alır. Töre sahibi kişi, aklın, yüreğin, vicdanın, ruhun,

²¹ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1999, s. 130-131.

²² Ögel, *age.*, s. 59.

²³ Kafesoğlu, *Türk Kültür Tarihi*, s. 235.

nefsin, iradenin ve beş duyunun barış içerisinde olduğu kişidir. Bu iç barışı sağlayan insan dış barışı haydi haydi sağlayacaktır. Töre ilahi nizamdır; büyük bir ihtimalle eski Türk dininin adıdır. Töre, kitabı olmayan din gibidir. Töreye göre kurulmuş eski Türk devletlerinin laik görüntüsünün nedeni elastiki yapıdaki töre'nin akıl ve danışma kengiş meclisleriyle yönetilmiş olmasıdır.²⁴

3-Töre-Kut

Kişi Tanrı'dan kut isteyebilir. Kut tanrının fazlındandır. Tanrı kime inayet ve yardım ederse dünya onun olur ve kuta kavuşur." "Töre ne kadar iyi tatbik edilirse kut o kadar güçlenir."

Kaşgarlı töre'yi Güneş'e, kut'u Ay'a benzetmektedir. "Törenin tabiatı güneş gibidir, küçülmez, daima bir bütündür, parlaklığı aynıdır. Adaleti eksilmez, ortadan kaybolmaz. Herkes aynı muameleyi yapar. Törenin girdiği memleket baştan ayağa kayalık dahi olsa nizam girer. Töre kendisinden bir şey eksilmeden herkese nasip verir, Güneş gibi sabittir. İyi kötü herkese iyilikle, adaletle ve yumuşaklıkla muamele eder. Töre güneşi ancak adaletle mukimdir; parlaklığını adaletten alır." Kut, Ay gibidir, ışığını güneşten yani töreden alır. Kut'tan akıl ve irfandan doğmaktadır. Akıl ve irfanın terkibinden doğan manevi gücün mahsulleri ise, Tanrı nezdinde töreleşmektedir." Töre ilahi nizamdır, bu nizam yine de insanın alın teri el emeğinin yoğunluklu olduğu bir düzendir.²⁵

Kaşgarlı törü kelimesini 'Arapça resm ve insaf kelimesi ile karşılar. Resm doğrudan doğruya kanun anlamına gelir. İnsaf ise kelimenin kökü nısf yani yarım demektir. Bir bütünün yarısı o da eşitlik, adalet demektir.²⁶ Türklerde bir saltanatı iki şey oluşturur; biri hikmet diğeri töredir. 'Hükümdarlık iyidir, fakat töre daha iyidir.'²⁷

Türk töresi Türk hikmetine dayanmaktadır. Hikmet, kolektif tefekkürün en yüksek eseridir. Kolektif tefekkürün aklılaşarak hikmet haline gelmesi onun artık kendine has bir felsefe, bir dünya görüşü yaratabilecek rasyonel değer kazandığını ifade eder. Tarihte Yunan, İran ve Türkler hikmet yaratan üç millettir. Hint, İslam ve Avrupa medeniyeti kendine has bir hikmet yaratamamışlardır. Ancak, Türk hikmeti ne Yunan hikmeti gibi kadercidir ne de İran hikmeti gibi hayalidir. Türk hikmeti hakikatçi ve terakkicidir. Türk hikmetine göre tabii nizamı devam ettirmek ve mesut olmak için bilgili, cesaretli ve kanaatkâr olmalıdır. Bilgili olmak, tabiat nizamını bilmek ve onu bozabilecek sebeplere karşı hazır olmaktır. Tabiatdaki düzen ve ahenk toplumsal hayatta da sürmelidir. Hakanın en büyük gayesi il birliğini temin etmek, Türk milletini hâkim kılmak, onu yüceltmek ve uluslararası barışı sağlamaktır. O, bütün harpleri de bu gayeye göre varmak için yapardı. Bu anlayışla kitabelerde Türk kağanı şöyle demektedir: "Çıplak budunu elbiseli, fakir budunu zengin ettim. Az halkı çok ettim, dört taraftaki milletleri hep barışsever ettim, düşmansız kağanım..."²⁸

Türk hakanının en temiz niyeti ve amacı şuydu: "Ben hiçbir zaman zengin bir halka hakan olmadım. Ben, karnı aç, üstü çıplak, düşkün ve sefil bir halka hakan oldum... Halkımızı su ve ateş (gibi birbirine düşman) kılmadım. İline ve kağanına sadık olanlara iyi davrandım. Dört bir bucakta yaşayan halkı barışa mecbur ettim ve onları düşman kılmadım. (Bu yüzden) onların hepsi bana itaat ettiler."²⁹

Sonuç

Töre siyasî, ahlakî, hukukî, sosyolojik, dinî yönü olan bir kavramdır. Töre sağlam bir devlet terbiyesi ve yurttaşlık bilinci aracıdır. Töre, kanunların kökünü, kanunlar ise törenin gövdesini, yönetmelikler de dallarını oluşturmaktadırlar. Töre, Türk devlet geleneğini oluşturuyorsa, bir yüzü deneyim bir yüzü de aklı ifade eder. Töre donmuş kanunlar toplamı değil, içerisinde yasa ruhunu ateşleyen, inşa eden, geliştiren ilkeleri barındırır. Töre, Türkler için bir koruyucu şemsiyeydi. Çünkü hayatın her bir anı hukuk metinlerini okuyup-yazmayla yönetilmiyorsa ve herkes okuryazar değilse yaşayan töre teamülü çok etkilidir. Türk devlet geleneğinde yazılı yasadan daha çok töre etkili oldu.

Töre öğrenilen, yaşanılan, hissedilen ve gelecek kuşaklara aktarılan bir alışkanlıklar dizisidir. Töre de toplumun ruhunu anlama vardır.

²⁴ Sait Başar, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, Ankara, 1990, s. 95-117.

²⁵ Başar, *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*, s. 2-8.

²⁶ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul, 1981, s. 306-307.

²⁷ Halil İnalcık, "Şeriat, Din ve Devlet", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000, s. 44-45.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, s. 181-17.

²⁹ L. N. Gumlöv, *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 1999, s. 409.

Töre, devlet yasasının ruhuysa, her yurttaşa, sosyal düzene uymada ölçülülük, sınırlılık, sorumluluk, olumluluk ve ılımlılık sağlar.

Töre ruhu, insanda fizikî zamanda değil, tarihî zamanda yaşar. Töre bilinci tarih bilinciyle eş değerdir diye biliriz. Töre bilinci insanda değer bilincini yani hak ve hukuk bilincini oluşturur. İnsanlığın derin tecrübelerini onda görür. Töreyle sahip olmak, donmuş, kalıplaşmış ve kemikleşmiş bir yaşantı ve anlayış değildir. Töre, ferdin, özgüllüğünü ve özerkliğini ortadan kaldırmaz. Töreyle karşı ilgisiz kalanların, geleceğe karşı da diyecek çok şeyleri olmaz.

KAYNAKÇA

Ali Raşit, *Umumu Tarih*, İstanbul, 1929.

Barkan, Ömer Lütfi, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975.

Başar, Sait, *Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre*, Ankara, 1990.

Eyuboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1995.

Fatih Sultan Mehmed, *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, yay. haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul, 2003.

Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul, 1981.

Giraud, René, *Gök Türk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, İstanbul, 1999.

Gökalp, Ziya, *Türk Töresi*, İstanbul, 1977.

Gümlöv, L. N., *Eski Türkler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul, 1999.

Günay, Ünver ve Güngör, Harun, *Türklerin Dini Tarihi*, İstanbul, 2007.

Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1999.

İnalcık, Halil, “Şeriat, Din ve Devlet”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000.

İnalcık, Halil, *Osmanlı Hukukuna Giriş*, İstanbul, 1993.

İnalcık, Halil; Arı, Bülent; Aslantaş, Selim, *Adalet Kitabı*, Ankara, 2012.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 1991.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, 1992.

Nişanyan, *Türk Dili’nin Etimoloji Sözlüğü*, Töre maddesi, <https://www.nisanyansozluk.com/>

Ögel, Bahattin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara, 1970.

Ögel, Bahattin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1984.

Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara, 1981.

Toğan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

Türkçe Sözlük, T.D.K., Ankara, 1996.

Ülken, Hilmi Ziya, *Anadolu Kültürü ve Türk Kimliği Üzerine*, İstanbul, 2006.

Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul, 1969.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, 2006.